

PARTICULARITIES OF THE WOODEN CHURCHES IN MARAMUREȘ FROM THE SECOND HALF OF THE SEVENTEENTH CENTURY AND THE BEGINNING OF THE NINETEENTH CENTURY

Mihaela Alieta Petrovan (Mircea)
Prof., PhD, „Babeș Bolyai” University of Cluj Napoca

Abstract: The study focused on the documentary research in the field of Maramureș wood churches, supplemented by archival studies and the researchers' contributions to the outline and promotion of the classification and typology of these monuments of Maramures, analyzing the constructive unit of these places of worship, planimetry, interior decoration and compartmentalization of their liturgical space. The constructive unity of these monuments of popular architecture should not be understood as uniformity, but on the contrary, a unity in diversity, unity in the fundamental elements and a variety of elements of constructive or decorative detail, according to the specificity of the area.

Keywords: wooden church, constructive-architectural elements, planimetry, interior and exterior decoratio.

Argument privind actualitatea cercetării domeniului

Un popor care nu-și cunoaște valorile și identitatea e un popor sărac. De aceea, studiile referitoare la bisericile de lemn de pe teritoriul țării noastre sunt absolut necesare, acestea reprezentând o realitate definitivă în ceea ce privește spiritualitatea poporului român. Acest studiu constituie totodată și unul dintre fundamentele necesare în pornirea demersurilor pentru demararea construcției de noi lăcașuri de cult, din lemn, pentru comunitățile de români din diaspora. Românii din diasporă printre scopurile comune îl au și pe acelea *de a transmite* Europei și chiar lumii întregi valorile poporului român, cultura și identitatea națională, credința ortodoxă cu frumusețea și bogăția ei spirituală, *de a aduna, de a întări și de a redescoperi* zestrea strămoșească, și *de a o face cunoscută* celor de alt neam. Dintre bisericile de lemn construite de echipa noastră în ultimii ani în Europa, după modelele și planurile arhitecturale ale bisericilor de secol XVII și început de secol XIX, adaptate puțin ca și dimensiuni și integrate în planurile de urbanism actuale, aș aminti: Biserica de lemn din Moncalieri- Torino/ Italia, Biserica de lemn din Munchen/ Germania, Biserica de lemn din Bonn/ Germania, Biserica de lemn din Traunreut/ Germania, Biserica de lemn din Burgos/ Spania, iar în curs de finalizare: Biserica de lemn din Logrono/ Spania, Biserica de lemn din Toledo/ Spania, Biserica de lemn din Orbassano/Italia, Biserica de lemn din Rieti/Italia, Biserica de lemn din Roma/Italia.

Pentru a trece la studii aprofundate asupra evoluției în timp a bisericilor de lemn din Romania și a diferitelor variante pe care acestea le-au cunoscut în decursul istoriei, prin anul 1960, prof. Virgil Vătășeanu a insistat asupra necesității inventarierii acestor biserici ca punct de pornire pentru cercetările ulterioare.¹ Autorul remarca existența unui număr mic de biserici de lemn conservate în Transilvania, Moldova și Tara Românească, dar unul grăitor din punctual de vedere al celor cu valoare de monument din diferitele zone ale țării. Zona Maramureșului păstrează totuși suficiente biserici de lemn din a căror cercetare să obținem înțelegerea clară a evoluției lor, în care tradiția străbună a dăltuirii în lemn a lăcașului de cult este interferată, atât în tipologie cât și în

---

¹Virgil Vătășeanu, *Contribuție la stadiul tipologiei bisericilor de lemn din Țările Române*, în "Anuarul Institutului de Istorie", Cluj, t. III, 1960, pag. 27-35.

decorație de înrâurire pe care biserica de zid din Transilvania nu putea să nu o reverse asupra sa.² Bisericile de lemn din Budești Josani, Desești, Bârsana, Poienile Izei și Ieud Deal se află în Maramureșul istoric, cele de la Șurdești și Plopiș sunt din vechea Țară a Chioarului, iar biserica Sf. Arhangheli din Rogoz e situată în Țara Lăpușului. Aceste opt biserici de lemn, și nu numai, reprezintă un ansamblu de exemple remarcabile de diverse soluții arhitecturale din diferite perioade și zone. Ele sunt înguste, dar înalte, cu turlle suple și lungi la capătul vestic al clădirii.³

De la analiza tehnicii de construcție, până la considerațiile tipologice, esențiale pentru delimitările naționale (vizualizabile inclusiv în plan cartografic), de la “citirea” formelor arhitectonice, cu recunoașterea virtuților specifice de compoziție, armonie și ornamentală, până la descifrarea valențelor de limbaj și de simbolică; de la deslușirea minuțioasă a picturilor murale cu programele și cu subtilitățile lor iconografice, până la interpretarea calităților artistice și încadrarea stilistică; de la identificarea meșterilor, în unele cazuri, până la recunoașterea mesajului lor de frumusețe și spiritualitate; de la tălmăcirea, cuvânt cu cuvânt a resturilor istorice, până la înțelegerea configurărilor sociologice – toate aceste aspecte fac parte din sistemul informational și semnificant implicat în arborescența existentă a unui monument istoric.⁴

Introducere

Elaborarea prezentului studiu s-a axat pe cercetarea documentară în teren a arhitecturii, picturii murale și inventarului bisericilor de lemn maramureșene, completată ulterior cu datări dendrocronologice și studii de arhivă, analizându-se unitatea constructivă a acestor lăcașuri de cult, planimetria, decorul interior și compartimentarea spațiului lor liturgic. Bisericile de lemn ale Maramureșului impresionează prin dimensiunile lor neobișnuite, monumentalitatea ce o degajă, perfecțiunea proporțiilor alese și sobrietatea motivelor decorative. Valoarea lor artistică constă în admirabilă proporționare a volumelor și în armonia interioară cât și exterioară. Rezultate ale unei continuități milenare de practicare a artei construcțiilor din lemn, în care s-a operat o sinteză perfectă a materialului, formelor și peisajului, aceste însușiri au conferit monumentelor religioase o unitate arhitectonică remarcabilă, în care știința folosirii spațiului se manifestă în linii ce exprima totodată grație și putere, îndrăzneala și măsura. Decorul bisericilor de lemn maramureșene este menit să sublinieze trăsăturile esențiale ale monumentului. Considerate ca o realizare specifică, bisericile românești fac parte din marea familie a arhitecturii de lemn europene, despre care Lucian Blaga scria că sunt printre cele mai prețioase și mai fără de rezervă admirate produse ale geniului nostru popular.⁵

Către sfârșitul sec al XVIII-lea și în prima jumătate a veacului al XIX-lea, Țările Române înregistrează o serie de importante transformări economico-sociale și culturale. Activată de procesul din ce în ce mai intens de descompunere a feudalismului, formarea relațiilor capitaliste și mersul societății pe căi noi au fost ajutate de contactul viu și permanent pe care păturile sociale în transformare din acea epocă l-au avut cu ideile și cu cultura din țările capitaliste occidentale.⁶ În efortul meșterilor epocii pentru găsirea unui limbaj artistic nou, corespunzător noilor aspirații ale societății, la experiența trecutului autohton aveau să se adauge apoi -fapt deosebit de important- acele elemente pe care burghezia în formare și apoi în ascensiune le-a căutat și, în măsura necesităților ei, le-a împrumutat din tezaurul artistic al țărilor capitaliste cu care a venit în contact.⁷

Dintre variatele feluri de clădiri pe care meșterii populari le-au creat de-a lungul veacurilor pentru satisfacerea nevoilor vieții țărănești, două sunt esențiale și au jucat în dezvoltarea

² **Idem**, *Istoria artei feudale în Țările Române*, Ed. Academiei, București, R.P.R. 1959, p.27.

³ https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserici_de_lemn_din_Maramure%C8%99

⁴ **Valer Butura**: *Etnografia poporului roman-cultura materială*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p.233

⁵ <https://patrimoniul.ro/monumente-istorice/lista-patrimoniului-mondial-unesco/17-monumente-istorice/unesco/94-biserici-de-lemn-din-maramures>

⁶ **Grigore Ionescu**, *Istoria Arhitecturii în România*- vol. II, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1963, p.2

⁷ **Ibidem**, p.264

arhitecturii românești un rol exceptional: *casa și biserica*.⁸ Creând tipuri de locuințe și felurite alte clădiri de o surprinzătoare varietate, frumoase prin forme, proporții și decorație, arhitectura populară a putut să sugereze câteodată, dar n-a ajuns să realizeze monumentalul. Un mare pas în această privință, a fost făcut de meșterii populari atunci când au trecut din domeniul programelor domestice la rezolvarea problemelor puse de arhitectura religioasă.⁹ Plecând de la forma simplă a casei țărănești, cu care se înrudește atât de mult în ce privește tehnica construcției, decorația și adesea chiar și forma, arhitectura bisericilor vechi, realizată dintru început, ca și cea a locuințelor acelor vremuri, din lemn, a evoluat împrumutând câteodată elemente de plan și de structură din arhitectura edificiilor de zid, cu care s-a dezvoltat în paralel de-a lungul întregii epoci feudale.¹⁰

Asemenea caselelor țărănești, bisericile de lemn ne înfățișează în cadrul unității lor stilistice naționale și unele trăsături particulare, caracteristice celor trei Țări Românești: Transilvania, Țara Românească și Moldova.¹¹ Dacă este să ne referim la unele imagini vii care creionează satul românesc, în primul rând am face referire la imaginea bisericii satului. După slujba de duminică, uneori biserica era loc de judecată, căci avea loc o judecată a oamenilor necinstiți. Acest tip de judecată asigura moralitatea comunităților rurale, apăra familia, ca nucleu de bază a existenței sociale. În jurul bisericii aveau loc și celebrarea sărbătorilor. Sentimentul de siguranță pe care și-l aduce apartenența la o comunitate poate să îți procure mai multă fericire și tendințe hedoniste mai extinse, care nu pot fi aduse de un bun material.¹² Însă recuperarea identitară nu are doar aspecte laice. Viziunea creștină și perspectiva *Judecății finale* implicau în primul rând individualitățile. Însă alături de aceste proiecții și pedagogia creștină, gândirea magică, mai mult sau mai puțin conștientă sau camuflată parțial sub gestul justificativ votiv, comprimă în imaginea speculară a chipului uman – factor de prezență și participare – credința în supraviețuirea ființei și în protejarea ei prin infuzia sacrului.¹³

Caracteristicile bisericilor de lemn din Maramureș

Lumea rurală a fost întotdeauna asociată unei „civilizații a lemnului”. Semnificativ este și merită remarcat sistemul unitar al tipurilor de plan al bisericilor de lemn, pe întreg teritoriul național, ceea ce dovedește existența, fără întrerupere a unei străvechi civilizații a lemnului și o bună cunoaștere a lui pe întreg teritoriul românesc.¹⁴ Elementele arhitecturale specifice bisericilor de zidărie supuse tehnicilor și proporțiilor induse de proprietățile lemnului au creat cadre precise, organic adaptate realităților sociale rurale. Lemnul a fost folosit sub toate formele: de la trunchiul de copac curățat numai de ramuri, până la cele mai felurite grinzi și cele mai fine elemente cioplite și fasonate. Principalele esențe întrebuințate în construcție au fost stejarul și bradul. Pe alocuri a fost folosit și fagul.¹⁵ În Maramureș, unde meșterii populari au cultivat cu deosebită artă și pe scară întinsă arhitectura de lemn, numeroasele biserici de sat ce ni s-au păstrat – unele datând din sec. al XVII-lea- sunt de o remarcabilă ținută și reproduc în pitoreasca lor înfățișare și frumusețe tipuri și forme caracteristice, ale căror origini se pierd în negura veacurilor. Planul lor se compune dintr-o navă dreptunghiulară lungă, despărțită după cerințele cultului în pronaos și naos. În partea dinspre răsărit, această navă se termină totdeauna cu o absidă, de obicei mai îngustă, altarul, de formă dreptunghiulară, poligonală sau, mai rar, semicirculară. Altarul poligonal, cel mai adesea, este

⁸ *Ibidem*, p.265

⁹ **Grigore Ionescu**, *Istoria Arhitecturii în România*- vol. II, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1963, p.295

¹⁰ **Institutul de Memorie Culturală**, *Ghidul muzeelor și colecțiilor din România*, CIMEC, București, 2010, ISBN 978-973-7930-20-0., p.295

¹¹ **Institutul de Memorie Culturală**, *Ghidul muzeelor și colecțiilor din România*, Ed. DAIM, București, 2006, p.295.

¹² **Ioan Chirilă**, *A învăța să trăiești veșnicia*, Ed. Școala Ardeleană, Cluj Napoca, 2019, p.141.

¹³ **Andreea Petra Brezan**, *Tipuri de reprezentare imagistică în bisericile satești din Gorj în secolul XIX*, p.6

¹⁴ **Emil Costin**, *Biserici de lemn din Maramureș*, Ed. Gutinul, Baia Mare, 1999, p.27.

¹⁵ **Grigore Ionescu**, *Istoria Arhitecturii în România*- vol. II, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1963, p.305

acoperit cu o calotă din scânduri, naosul, cu o boltă semicilindrică, supraînălțată, pronaosul tăvănit, peste care se înalță clopotnița. Pe o latură, de obicei se află un pridvor deschis. Acoperișul, de regulă, are dublă poală, iar coiful este ascuțit și zvelt.¹⁶ Intrarea se găsește pe fațada dinspre apus sau pe latura dinspre miazăzi a pronaosului, și de cele mai multe ori este precedată de pridvor. În interior, pronaosul, acoperit de regulă cu un tavan drept, deasupra căruia, sprijinit pe grinzi solide de lemn și construit dintr-un schelet puternic din același material, după cum spuneam, se înalță turnul-clopotniță.

Tratate mai amplu, cu preocupări vădite de monumentalizare a spațiului, naosul și absida sunt boltite. Construite din scânduri groase, dispuse în lung și întărite de câte mai multe arce-dublouri, câteodată vizibile, altele ascunse în pod, bolțile ca și baza turnului, sunt învăluite de un acoperiș de șindrilă fixat pe o șarpantă de lemn cu pante repezi și streșini proeminente, coborâte în jurul pereților până aproape de pământ.¹⁷ Elementele esențiale ce se remarcă în compoziția arhitecturală a mai tuturor bisericilor de lemn, acelea care determină caracterul lor specific, original și pitoresc, sunt pridvorul și turnul.¹⁸ De asemenea, din pictura religioasă au fost reținute cadrele majore- bidimensionalitatea, stilizările, tipizările – consonante cu estetica populară și, bineînțeles, aspectele teologice majore din cuprinsul programelor iconografice. În conca altarului, conform *Erminiei*, scena centrală înfățișează *Încoronarea Mariei*, flancată în stânga și dreapta de soborul arhanghelilor Mihail, respectiv Gavriil. Arcul triumfal cuprinde friza proorocilor, încadrați în medalioane rotunde, între care se împletesc vrejuri de viță de vie. Coronamentul iconostasului este decorat cu o altă friză, cea a *Apostolilor*. Ușile împărătești sunt simple și delimitate în două registre: în cel superior scena *Bunevestiri*, iar în cel inferior cei doi regi iudei: *David și Solomon*. Și icoanele împărătești respectă canoanele.

Posibilitățile reduse ale comunităților sătești, chiar în cazul construcțiilor de lemn, au determinat construirea unei singure biserici pentru două sate învecinate. Crescând numărul locuitorilor, locașul devenea neîncăpător. Bisericile de lemn, uneori au fost vândute, strămutate dintr-un loc în altul, distruse de incendii, fie că le cunoaștem din documentele de arhivă, din cronici sau din tradiția orală.¹⁹

Tipologia bisericilor de lemn maramureșene și particularitățile lor constructiv-arhitecturale, planimetrice și volumetrice.

Bisericile de lemn din Maramureș au fost edificate din materiale identice cu cele întrebuințate la construirea caselor țărănești din zonă. Principalele materiale de construcție utilizate sunt: pământul, lemnul și piatra.²⁰ La temelia bisericilor de lemn s-a folosit piatra de râu, sub forma de bolovani sau piatra cioplită, foarte accesibilă oricui²¹ din zona muntoasă a Maramureșului. Cea de mai mari dimensiuni se așeza la colțurile edificiului și la mijlocul laturilor lungi, iar cea mărunță, legată cu „lut” amestecat cu pleavă, sub talpa bisericii, care nu de puține ori era masivă, asemenea unui soclu. Pământul bătut a constituit pardoseala inițială a bisericilor de lemn din Maramureș. În urma renovărilor sau reparațiilor suferite de aceste lăcașe, pardoseala de pământ bătut a fost înlocuită în majoritatea cazurilor cu pardoseală de scânduri. Cele mai vechi biserici maramureșene au fost edificate din gorun cioplit din bardă, pe patru fețe, «în patru dungi», bârne ce

¹⁶ **Marius Porumb**, *Monumente istorice și de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului*, Editura Arhiepiscopiei, Cluj-Napoca, 1982, pag.123.

¹⁷ **Ibidem.**, p.299

¹⁸ **Grigore Ionescu**, *Istoria Arhitecturii în România*- vol. II, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1963, p.299.

¹⁹ **Ioan Godea**, *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, Editura Meridiane, București, 1996, p 259

²⁰ **Paul Petrescu**, *Arhitectura țărănească de lemn din România*, Ed. Meridiane, București, 1974, p.65

²¹ **Ioan Godea**, *op.cit.*, p.233

erau așezate în cununi orizontale una peste alta. Al doilea sistem constructiv folosit este cunoscut sub numele de sistem „în paiantă” sau în limbaj popular sistemul „în căței”.²²

Bisericile de lemn din Maramureș întrunesc elementele spațial-arhitecturale specifice cultului creștin orthodox: pronaosul (tinda), naosul (nava) și absida altarului. Dintre acestea, doar primele două sunt accesibile credincioșilor, altarul fiind prin excelență un spațiu destinat sacralului.²³ Referitor la planurile bisericilor de lemn din Maramureș- se disting trei tipuri planimetrice: biserica cu încăpere de plan pătrat, biserica cu navă dreptunghiulară și abside poligonale, biserica cu navă dreptunghiulară, cu absidă pătrată, dreptunghiulară sau polipondă, cu pereții din nord și sud decroșați.²⁴ Pronaosurile bisericilor de lemn maramureșene au un plan rectangular. De obicei, pardoseala pronaosului este mai înălțată decât cea a naosului, cele două spații fiind separate de un perete de scânduri traforat a cărui înălțime variază între 0,80-1,20 m. Partea superioară a acestui perete este prevăzută cu o poliță îngustă pe care se înșiră icoanele prăznicare.

La unele biserici, trecerea în naos, care este o încăpere dreptunghiulară destinată exclusiv bărbaților, se face printre de doi stâlpi de lemn ce susțin tavanul pronaosului, între care se află un prag de trecere. La majoritatea bisericilor din Maramureș intrarea în naos este situată pe latura de sud a edificiilor. Doar la câteva biserici, intrarea în naos este situată pe perețele nordic al acestora. În cele mai multe dintre biserici, naosul este prevăzut cu trei ferestre: două pe perețele de miazănoapte și una pe cel de miazăzi. În fața altarului, pe o distanță de 2-3 m, naosul este supraînălțat cu o treaptă de 11-15 cm. Naosul este despărțit de altar prin catapeteasmă (iconostas). Majoritatea catapetesmelor din bisericile de lemn din Maramureș sunt confecționate din scânduri și nu prezintă decor sculptat.²⁵ Catapetesmele, închise sau deschise către absida altarului, se folosesc de principiile structurale ale unui zid autoportant pentru a deveni un suport, fizic și ideatic, pentru o categorie de imagini care ocupă un loc de primă însemnătate în iconomia spațiului interior bisericesc. Mai mult decât în cazul unei icoane de dimensiuni monumentale, la bisericile de lemn, pictura murală este realizată pe suport de lemn, în tehnica specifică icoanelor țărănești. Catapeteasma apare ca o prelungire a programului iconografic interior. Forma sa, dimensiunea golurilor, determinată de tipul de construire a acestui perete mebrana, influențează în mod direct compoziția și repartitia registrelor picturii interioare. Scara picturii catapetesmei este cea care se va aplica întregii decorații a bisericii.²⁶ De regulă, catapetesmele sunt diferite de la o biserică la alta și se deosebesc prin numărul de registre.

Absida altarului este de formă poligonală (trapezoidală, hexagonală sau octogonală) și în mod obișnuit este prevăzută cu trei ferestre. La unele biserici, absida altarului este semicirculară; forma preluată de la bisericile de zid²⁷, care însă este foarte greu de realizat în practică, în cazul bisericilor de lemn, deoarece ea presupune o îmbinare perfectă a bârnelor la capete. Sistemele de acoperire a spațiilor interioare ale bisericilor maramureșene prezintă o largă diversitate. Pronaosul, în toate bisericile este acoperit cu un tavan drept de scânduri sprijinit pe tiranți de stejar, aceasta fiind o soluție constructivă ideală dacă ne gândim că el trebuie să susțină turnul bisericii care îl surmontează,²⁸ și de obicei are o deschidere sub turn, ca și cale de acces la locul unde sunt amplasate clopotele. Înălțimea pronaosului bisericilor maramureșene variază între 1,80-2,50 m.

În aproape toate cazurile, naosul bisericilor maramureșene este acoperit cu o boltă semicilindrică longitudinală, formată din scânduri. Aspectul bolții este cel al unei jumătăți de butoi, de unde provine și denumirea ei generică de boltă „a boutté”. Bolțile semicilindrice, în partea

²² **Ioan Godea**, *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, Editura Meridiane, București, 1996, p.234.

²³ **Andrei Pănoiu**, *Din arhitectura lemnului în România*, Editura tehnică, București, 1977, p.78.

²⁴ **Ioan Godea**, *op.cit.*, p.59-68

²⁵ **Ibidem**, p.231

²⁶ **Annamaria BACIU**, articol: *Iconostasul în bisericile de lemn. Relația dintre structură și componentele artistice*, Conferința Internațională de Structuri Portante Istorice. În : Utilitas, nr. 1, 2008, p. 44-47.

²⁷ **Alex I. Florescu**, *Civilizația lemnului*, Ed. Ceres, București, 1976, p.254.

²⁸ **Ibidem**, p.143

dinspre altar sunt delimitate de catapetesme²⁹, iar către pronaos prezintă întotdeauna un timpan plin realizat din scânduri. Doar la unele biserici, extremitatea apuseană a bolții naosului prezintă o proeminentă retragere curbată, ceea ce face ca întreaga boltă să creeze impresia unei mari calote aplatizate. În funcție de lungimea naosului, bolțile sunt întărite din loc în loc cu dublouri de lemn prinse în pod de căpriorii șarpantei. Înălțimea naosului variază între 3,75 m și 5,20 m.³⁰

Sistemele de acoperire ale altarului folosite de meșterii maramureșeni diferă de la o biserică la alta, în funcție de tipologia planului după care acesta a fost construit. La unele biserici, acoperirea lui s-a făcut cu un semitrunchi de con, cu retrageri laterale pronunțate, anulând astfel racordurile cu pereții absidei poligonale. La alte biserici, altarele au fost tăvănite cu fâșii curbe din scânduri, fără retrageri; fâșiile laterale au forma de triunghiuri, iar cea curbă din mijloc are forma de trapez. Cel mai răspândit sistem de boltire a altarelor bisericilor maramureșene este cel cu o concă de fâșii curbe. Altele sunt acoperite de semicalote realizate din scânduri. Acoperișul fiecărei biserici are o realizare unică, în patru pante, pentru întreg corpul lăcașului, și de regulă are poală dublă, în partea estică a lui luând conturul absidei altarului. Streașinile nu depășesc lățimea de 1 m; de obicei, ele măsoară 0,60-0,70 m.³¹ Învelitoarea acoperișului este realizată din șindrilă. În analiza tehnicilor de construcție, un loc aparte trebuie rezervat studierii ingeniozității meșterului popular atunci când ridică turnul bisericii. Turnurile bisericilor de lemn erau ridicate întotdeauna numai deasupra pronaosului.³²

Un loc aparte îl ocupa sistemul de boltire și corelarea lui cu tipul de plan. Astfel, bolta semicilindrică este specifică bisericii de tip navă, adică dreptunghiulară, ce acoperă spațiul din pronaos până la altarul la care se racordează.³³ Bolțile cu baza poligonală acoperă fiecare dintre cele 3 spații interioare: pronaosul, naosul și altarul. Sistemul de boltire în cruce se întâlnește la bisericile cu plan treflat, unde și absidele laterale sunt boltite.³⁴ Axa longitudinală a bolților pronaosului, naosului și altarului este intersectată de axa perpendiculară ce unește bolțile absidelor laterale cu cea a naosului.³⁵

În ceea ce privește decorul bisericilor de lemn, meșterii maramureșeni s-au întrecut pe ei înșiși, înălțând construcții pe care le-au înfrumusețat cu dalta, toporul și fierăstrăul. Unii dintre meșteri, după ce au terminat lucrarea închinată Domnului și-au încrustat numele undeva mai ascuns, cu modestie și cu oarecare rețineră, dar cei mai mulți au rămas anonimi.³⁶ Decorația exterioară este amplasată cu precădere la ancadramentele ușii de la intrare, la ferestre, la pridvor și la stâlpii acestuia, la brâul sub forma de frânghie sau colac, la console, la ochițele dăltuite sub streșina și nu numai. Decorația interioară este bogat reprezentată în fiecare dintre cele trei încăperi. În pronaos, pe perețele despărțitor ce îl separă de naos, meșterii au împodobit stâlpii cu motive ornamentale ingenios compuse și executate în fibra densă a lemnului de stejar.³⁷ Aici, în pronaos, numit și

²⁹ **Ioan Godea**, *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, Editura Meridiane, București, 1996, p.231.

³⁰ **Ibidem**, p.133

³¹ **Grigore Ionescu**, *Arhitectura României pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1982, p.22.

³² **Ibidem**, p.27

³³ **Ioan Godea**, *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, Ed. Meridiane, București, 1996, p.231.

³⁴ **Ibidem**, p.30

³⁵ **Ibidem**, p.231

³⁶ **Ioana Cristache Panait**, *Biserica de lemn – document al unității românești*, Biserica Ortodoxă Română. C (3-4): 21–43, București.1982, p.32.

³⁷ **Grigore Ionescu**, *Arhitectura populară românească*, Ed. Tehnică, București, 1957, p.14.

“*biserica femeilor*”, se află cele patru icoane împărătești, candelerele, sfeșnicele și icoana hramului. Altădată femeile nu intrau în naos, acesta fiind rezervat pentru bărbați și numit ca atare “*biserica bărbaților*”.³⁸

Acoperită cu motive ornamentale stelare, bolta naosului aduce cerul din imaginea populară mult mai aproape de trăirea lor spirituală.³⁹ Decorația de aici este fastuoasă și variată de la o biserică la alta. Strana arhierescă, iconostasul *Maicii Domnului*, proschintarul pentru icoana hramului, console sub forma capetelor de cai,⁴⁰ bolți cu torsade și chei de boltă, stranele sculptate în lemn, “*curpanul*” din fier forjat (sau uneori din sticlă), cu cele 12 brațe, luminând sfeșnicele acestuia, împreună cu iconostasul dau naosului valențe estetice cu totul aparte. Ușile împărătești de la bisericile de lemn sunt adevărate capodopere de artă cultă. Atelierele specializate în a sculpta aceste uși aveau contact cu curentele artistice ale vremii. Elemente ale Renașterii, Barocului și Rococoului se întâlnesc la tot pasul, iar icoanele de aici cu *Îngerul Gavriil, Fecioara Maria și Elisabeta* alternează cu portretele celor patru *Evangheliști*.⁴¹

Altarul, cu Sf. Masă cioplită în trunchiul gros al unui stejar crescut pe loc, este amenajat pentru a răspunde necesității practicării ritualului creștin de rit bizantin. Aici se află vasele de cult, cărțile de cult, icoane și cruci de mână și de pedestal, toate fiind indispensabile. Bisericile de lemn de la țara sunt împodobite cu laicere, paretare, scoarțe și ștergare la icoane, amintind de odaia de curat a casei țărănești. Două elemente de veche tradiție se adaugă mobilierului tradițional: fântânița de spălare rituală și vatra sau cotlonul pentru cărbunii de ritual.⁴²

Amenajarea spațiului interior al bisericilor ortodoxe este realizată încât să răspundă la două cerințe: săvârșirea serviciilor religioase și participarea enoriașilor la cultul creștin public.⁴³ Acest fapt presupune o anume organizare a spațiului și înzestrarea acestuia cu mobilier adecvat, cum sunt stranele din lemn, lucrate dulgherește, așezate pe laturile lungi ale pronaosului și naosului, pe lângă pereți, împodobite adesea cu sculptură pe spătar, și cu traforaj pe părțile laterale.⁴⁴ Mobilierul de lemn din bisericile de lemn – lăzi, strane, scaune, bănci, sfeșnice, este împodobit cu creștături populare specifice artei populare românești. În Mraramureș multe din tehnicile de decorare folosite în biserici au fost preluate, adaptate și încadrate pe piesele de mobilier sau de uz casnic. „*Procedeele de lucru sunt aproape identice în domeniul profan și laic: mai întâi constatăm metodele de încrustare și gravare superficială, apoi pictarea cu șabloane, pentru ca în final să se ajungă la pictarea propriu-zisă a mobilierului*”.⁴⁵ Ornamentația specifică pieselor de mobilier pictat

³⁸ *Stadiul cercetărilor asupra bisericilor de lemn din Moldova*, p.22, <https://pdfslide.net/documents/biserici-de-lemn-valea-trotusului.html>

³⁹ **Ioana Cristache Panait**, *op.cit.*, p.33

⁴⁰ *Biserici de lemn din Moldova*, <https://www.scribd.com/document/53209109/Biserici-de-Lemn-Din-Moldova>, pg.21.

⁴¹ *Biserici de lemn din Moldova*, <https://www.scribd.com/document/53209109/Biserici-de-Lemn-Din-Moldova> p.26.

⁴² **Ioana Cristache Panait**: *Biserica de lemn – document al unității românești*, Biserica Ortodoxă Română. C (3-4): 21–43, București.1982, p.38

⁴³ **Luca Benoist**, *Semne, simboluri și mituri*, Ed. Humanitas, București, 1995, p.133

⁴⁴ **N. Dunăre**, *Ornamentația tradițională comparată*, Ed. Meridiane, București, 1979 p.45

⁴⁵ **Roswith Capesius**, *Mobilier și tâmplărie la sașii din Transilvania*, București, 1983 (Cel mai important studiu privind tâmplăria și mobilierul pictat din Transilvania a fost realizat de Roswith Capesius în lucrarea sa *Mobilier și tâmplărie pictate de sașii din Transilvania*. Conform analizei istorice și stilistice pe care o face Roswith Capesius meșteșugul picturii pe lemn se poate data ulterior anului 1526, iar primele producții cu adevărat semnificative de mobilier pictat, apar după 1550 odată cu Reforma. Legat de începuturile tâmplăriei pictate autoarea afirmă că această activitate era deja bine cunoscută în perioada Evului Mediu, înainte de practicarea ei în cadrul organizat al breslelor din Transilvania. Autoarea demonstrează evoluția tâmplăriei pictate în prima parte a secolului al XVI-lea prin trecerea de la decorația sculptată și încrustată la cea pictată printr-o etapă intermediară comună, în care cele două tehnici au coexistat. Apar frunzele de acant, motiv decorativ antic preluat din zona Mării Mediteraneene ca urmare a comerțului cu brocat comercializat în Orient. Secolele XVIII și XIX au reprezentat perioada influenței barocului în Transilvania fiind epoca în care a trăit baronul Samuel von Brukenthal. Sub influența mobilierului austriac furniruit răspândit la oraș apare pictura care imită furnirul.)

din spațiul rural, nu are doar un rol estetic, de înfrumusețare sau de sensibilizare a văzului, ci are și un rol simbolic. Fiecare frunză, fiecare linie, culoare, floare, lujer avea propria semnificație. Decorul are adesea înscris în el o serie de informații criptate, greu de descifrat. În ornamentica mobilierului pictat din bisericile de lemn, se regăsește constant ca ornament-simbol reprezentarea Pomului Vieții. „*Mitologic acest arbore întruchipează visul omului, cel al „tinereții fără bătrânețe și al vieții fără de moarte”*”.⁴⁶ La începuturile ornamenticii, la lucrările de încrustare, cât și în decorarea cu șabloane s-au folosit ornamente reprezentând frunza și floarea de acant, rodia. Culorile au fost utilizate la început pentru evidențierea motivelor încrustate, colorarea decorului realizat prin scrijelire și metoda imitării intarsiei folosită pentru fondul iconostaselor din care rezultă șablonarea. „*Efectul acesteia rezidă în contrastul dintre lumină și umbră, ca motive folosindu-se desenele orientale de pe țesăturile din brocat*”.⁴⁷ Totodată au apărut forme noi de imagistică, datorită posibilităților tehnice oferite de tipografii. Decorul de pe mobilierul pictat a evoluat de la o reprezentare la scara mare spre un decor de mici dimensiuni, puternic stilizat.⁴⁸

Apariția turnului la bisericile de lemn, a răspuns unui scop practic: adăpostirea clopotelor. Treptat, în cursul secolului al XVII-lea, turnul bisericii a început să capete valențe decorative în ansamblul arhitectural al edificiului. Turnurile bisericilor de lemn, construite în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au adoptat elemente constructive și decorative ale barocului apusean, și-au păstrat forma prismatică și acoperișul piramidal, însă au primit coronamente sub formă unor bulbi de modenatură barocă, cu rol ornamental, de dimensiuni mai mari sau mai mici care se termină cu o cruce. Prezența „*bulbilor*” de modenatură barocă în partea superioară a turnului accentuează verticalitatea sa.⁴⁹ Foarte rar întâlnim la bisericile de lemn păstrate până astăzi clopotnițe separate care par a fi de dată mai recentă decât însăși edificiile bisericilor și se păstrează în preajma bisericilor.⁵⁰

Criteriul de bază pentru stabilirea clasificării tipologice a bisericilor de lemn, îl constituie forma și traiectoria urmată de absida altarului; în funcție de acest criteriu au fost stabilite cinci tipuri planimetrice în care se încadrează bisericile de lemn.⁵¹ Tipul planimetric I cuprinde bisericile de lemn cu navă dreptunghiulară și absida altarului poligonală nedecrosată, ale cărei laturi de nord și de sud se găsesc în prelungirea pereților perimetrali de nord și de sud ai navei. Absida altarului este formată din trei sau cinci laturi. În cadrul acestui tip se remarcă trei variante planimetrice.⁵² Prima variantă planimetrică include bisericile ale căror laturi de nord și de sud ale absidei altarului se găsesc în prelungirea pereților corespunzători ai naosului. În această variantă se încadrează planurile majorității bisericilor de lemn.⁵³ A doua variantă planimetrică include bisericile ale căror laturi de nord și de sud ale absidei altarului urmează o traiectorie oblică față de planul dreptunghiular al naosului.⁵⁴ A treia variantă planimetrică rezultă din combinația primelor două variante prezentate mai sus.⁵⁵ Tipul planimetric II cuprinde bisericile de lemn cu navă

Valeriu Ion Olaru, *Mobilierul pictat din sudul Transilvaniei sec XV-XVIII*, Sibiu, 2014, p.7. http://digital-library.ulbsibiu.ro/dspace/bitstream/123456789/1000/8/2014-Olaru%20Ion%20Valeriu_ro.pdf

⁴⁶ **Aurel Bodiu**, *Ornamentica mobilierului țărănesc*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2006, p. 65

⁴⁷ **Roswit Capesius**, *Mobilier și tâmplărie la sașii din Transilvania*, București, 1983

⁴⁸ **Gabriela Negoescu**, *Simbolistica ornamenticii mobilierului pictat din spațiul transilvănean*, CIBINIUM, Ed. Astra Museum, Sibiu, 2012, p.240-241.

⁴⁹ **Grigore Ionescu**, *Arhitectura populară românească*, Ed. Tehnică, București, 1957, p.166

⁵⁰ **Ioan Godea**, *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, Ed. Meridiane, București, 1996, p.231.

⁵¹ **Ibidem**, p.167

⁵² **Paul Petrescu**, *Arhitectura țărănească de lemn din România*, Ed. Meridiane, București, 1974. p.233

---

⁵³ **Ibidem**, p.234

⁵⁴ **Ibidem**, p.234

⁵⁵ **Ibidem**, p.234

dreptunghiulară și absidă nedecroșată ale cărei laturi formează un unghi ascuțit situat exact în axul longitudinal al edificiului. Absida altarului este poligonală și prezintă șase laturi.⁵⁶ Tipul planimetric III cuprinde bisericile de lemn cu navă dreptunghiulară și cu absida altarului decroșată, prezentând cinci sau șase laturi. Acest tip planimetric este destul de răspândit. În această categorie tipologică se încadrează unele biserici, care prezintă o absidă poligonală decroșată cu cinci laturi. Acestea prezintă o absidă poligonală decroșată cu șapte laturi realizată nu imediat la capătul naosului dreptunghiular, ci ceva mai spre răsărit.⁵⁷ Tipul planimetric IV include bisericile de lemn cu navă dreptunghiulară și absida altarului semicirculară. Acest tip planimetric exprimă tendința spre forme rotunjite a meșterilor maramureșeni, dovedită atât de folosirea cu precădere a absidei nedecroșate cu cinci laturi, cât și a 7 absidei decroșate cu șapte laturi.⁵⁸ Tipul planimetric V reprezintă o transpunere în lemn a unei forme specifice arhitecturii ecleziastice de zid. Lăcașul de cult prezintă o navă dreptunghiulară cu absida altarului nedecroșată cu cinci laturi. Două abside laterale înguste au fost anexate la extremitățile pereților de nord și de sud ai navei.⁵⁹

Bisericile de lemn din Maramureș, conservă repertoriul decorativ specific artei populare autohtone și balcanice, precum și elemente decorative de factură barocă. În categoria decorului exterior al bisericilor de lemn maramureșene se încadrează diferitele tipuri de îmbinări ale grinzilor – *cheotorile* – vizibile în special la colțurile edificiilor. Se întâlnesc mai multe tipuri de cheotori: „coadă de rândunică”, „cheotori drepte” sau „cheotori românești” (*Jupânești*), „îmbinări de bârne în lopată” (*Zolt*).⁶⁰ Consola reprezintă un element ornamental nelipsit din ansamblul arhitectural al bisericilor de lemn. Se cuvine să menționăm că la unele biserici, consolele sunt formate din câte două bârne suprapuse, de lungimi diferite și având capetele crestate și frumos rotunjite, dispuse în retrageri succesive. La unele biserici, consolele reproduc, într-o stilizare accentuată, imaginea calului, motiv zoomorf cu semnificație magică; potrivit credinței populare, calul avea rol apotropaic.⁶¹

În cazul câtorva biserici de lemn, îmbinările ultimelor cununi de bârne din partea superioară a absidei altarului formează multiconsole cu un efect estetic deosebit. Îmbinarea bânelor, prelungite cu aproximativ 0,70-1,00 m în afara pereților edificiului, reproduce mai multe perechi de „*aripi de fluture*” care-i conferă bisericii un aspect unic. La unele biserici, ornamentația exterioară propriu-zisă, un brâu median – sub formă de frânghie înconjoară perimetrul edificiului, încadrând, printr-o linie elegantă, portalul de apus al bisericii. Pridvorul apare în arhitectura populară de-abia în secolul al XVIII-lea. Pridvorul nu este caracteristic bisericilor de lemn maramureșene, motiv pentru care el apare cu totul izolat, înainte și în de sec. al XVII-lea.⁶² Lipsa pridvorului la cele mai vechi biserici de lemn din Maramureș dovedește atașamentul față de tradiție al meșterilor populari maramureșeni. Acolo unde se păstrează, pridvorul are un rol strict utilitar, servind de adăpost în caz de vreme rea. Funcția sa decorativă lipsește cu desăvârșire.⁶³ Stâlpii de susținere a pridvoarelor bisericilor de lemn sunt ciopliți și decorați cu diferite crestături țărănești, asemănătoare cu elementele decorative care împodobesc și astăzi stâlpii caselor țărănești din Maramureș. Unii stâlpi sunt ciopliți cu măiestrie prin repetarea de volume geometrice realizate din bardă. Din punctul de vedere al principiului ornamental, stâlpii prezintă numeroase analogii cu stâlpii caselor țărănești ce reflectă specificul regional al artei populare românești.⁶⁴

⁵⁶ *Ibidem*, p.234

⁵⁷ *Ibidem*, p.234

⁵⁸ *Ibidem*, p.234

⁵⁹ *Ibidem*, p.234

⁶⁰ **Ioan Godea**, *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, Ed. Meridiane, București, 1996, p.231.

⁶¹ **Grigore Ionescu**, *Arhitectura populară românească*, Ed. Tehnică, București, 1957, p.166

⁶² *Ibidem*, p.186

⁶³ **Ioan Godea**, *op.cit.*, p.238

⁶⁴ **Paul Petrescu**, *Arhitectura țărănească de lemn din România*, Ed. Meridiane, București, 1974, p.155

În marea majoritate a cazurilor, comunitățile sătești au susținut, din punct de vedere material și lucrările de pictură. Prezența tipurilor iconografice occidentale și a limbajului stilistic apusean în cadrul creației picturale păstrate în bisericile de lemn ar putea fi privită ca un reflex al inițiativelor de reformare a ortodoxiei, promovate de către biserică. Prin raportările sale la tradiția bizantină, dar și la inovațiile epocii, pictura bisericilor de lemn se situează la granița dintre tradiția ortodoxă și gândirea didactico-moralizatoare a Secolului Luminilor.⁶⁵ Ea trădează lenta, dar ireversibila integrare a comunităților rurale în atmosfera Europei Mari, aflată sub influența ideologiei Luminilor și a Rațiunii.⁶⁶ Pe pereții de bârne ai pronaosului, naosului și altarului din bisericile de lemn, sunt așezate spre cinstire, numeroase icoane pe lemn, sau pe pânză, a căror vechime depășește secolul al XVII-lea. Multe dintre ele provin de la alte locașuri de cult mai vechi, care au dispărut în timp din cauza vitregiilor vremurilor. În unele biserici de lemn se păstrează un număr considerabil de icoane pictate pe sticlă .

În ceea ce privește cartea religioasă, alături de cea destinată învățământului a contribuit la propagarea valorilor moralei creștine puse în slujba mântuirii. Statistica titlurilor păstrate în bisericile de lemn, indică o preponderență absolută a cărților editate în tipografia Râmnic, urmată în ordine de tipăriturile apărute la Blaj, Sibiu, București, Alba Iulia, Iași, Pesta, și Viena. Majoritatea covârșitoare a cărților de ritual păstrate în bisericile de lemn provin din tipografiile Țărilor Române. Prezența predominantă a cărților tipărite la nord și sud de Carpați constituie una dintre dovezile cele mai elocvente ale permanentelor relații culturale care au existat între Țările Române, precum și a rolului bisericii în formarea limbii unitare a românilor în pofida granițelor politice care îi separau. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, în lumea cărții din Maramureș s-a resimțit o reorientare vizibilă dinspre tipografiile Țării Românești spre cea Transilvăneană de la Blaj și spre cele oficiale de la Viena și Buda. Tipăriturile realizate la Blaj, Viena și Buda erau difuzate obligatoriu pe linie oficială și prin intermediul bisericii, însă ele au fost primite cu neîncredere de către ortodocși și adesea refuzate, fiind suspectate de idei uniatiste.

Concluzii

Lipsa de educație, sărăcia pentru unii sau bogăția acumulată rapid pentru alții și tentația unor câștiguri imediate, ca urmare a noilor realități economice, demografice și sociale survenite în țara noastră după 1990, la care se adaugă neimplicarea autorităților locale și insuficienta dotare a instituțiilor abilitate să protejeze și să pună în valoare patrimoniul cultural, precum și slaba reacție a opiniei publice în cauze de acest fel,⁶⁷ au favorizat sacrificarea vestigiilor trecutului și distrugerea unor construcții istorice pentru interese meschine, contribuind astfel, din păcate, la pierderea multor valori create de generațiile trecute. Dintre aspectele istorice pentru care biserica de lemn se instituie în martor ocular îl subliniez pe acela privind procesul etnic intervenit în așezările maramureșene în condițiile istorice date. Bisericile de lemn au adus din adâncul istoriei, sisteme constructive, tipuri de plan, modele decorative, elemente care le-au conferit atributul de documente ale plămădirii, ale existenței și dăinuirii poporului român, ale spiritului său creator. Decorul bisericilor de lemn este și el asemănător cu acela al caselor țărănești. Decorul legat de simbolistica religioasă, aproape totdeauna pictural realizat de țărani-zugravi, se supune aceluiași legi ale echilibrului și măsurii. Semnificativ însă pentru arhitectura de lemn din țara noastră este unitatea de materie primă, tehnica de lucru, tipologia, decorul, zestrea de odore în toate provinciile, confirmând că bisericile de lemn aparțin fondului unitar de artă populară românească. Majoritatea bisericilor de lemn din Maramureș care s-au păstrat până în zilele noastre datează din secolele XVII – XIX și mare parte din ele au fost ridicate pe locul altora mai vechi. Acestor considerații li se adaugă faptul că aceste locașuri de cult oglindesc fără echivoc unitatea spirituală a românilor de pretutindeni.

⁶⁵ Ion Bica, *Istoria Bizanțului*, Ed. Universității, Pitești, 2002, p.234

⁶⁶ *Ibidem*, p.342

⁶⁷ Irina Oberländer Târnoaveanu, *Un Viitor pentru Trecut. Ghid de bună practică pentru păstrarea patrimoniului cultural*, CIMEC, București, 2002, p.10-11

Fiind construite din materiale perisabile, cele mai multe dintre aceste construcții, datorită vitregiilor timpurilor și-au încheiat mult prea devreme „viața” și misiunea lor. Astăzi, majoritatea bisericilor de lemn se află într-un accentuat stadiu de degradare, un factor favorizant fiind și acela ca în ultimii ani fenomenele meteorologice extreme au devenit din ce în ce mai frecvente, iar noxele provenite din poluarea tot mai agresivă rezultată în urma dezvoltării industrializării, (în special industria auto- poluanți ce degradează în special șindrila), fapt ce impune luarea de măsuri preventive pentru limitarea pagubelor și necesitatea pregnantă ca aceste obiective să fie cuprinse cât mai repede într-un program de conservare-restaurare.⁶⁸

BIBLIOGRAPHY

Institutul de Memorie Culturală, *Ghidul muzeelor și colecțiilor din România*, Ed. DAIM, București, 2006.

Institutul de Memorie Culturală, *Ghidul muzeelor și colecțiilor din România*, CIMEC, București, 2010, ISBN 978-973-7930-20-0

Baciu, Annamaria, articol: *Iconostasul în bisericile de lemn. Relația dintre structură și componentele artistice*, Conferința Internațională de Structuri Portante Istorice. În : Utilitas, nr. 1, 2008, p. 44-47.

Benoist, Luca, *Semne, simboluri și mituri*, Ed. Humanitas, București, 1995.

Bica, Ion, *Istoria Bizanțului*, Ed. Universității, Pitești, 2002.

Brezan, Andreea Petra, *Tipuri de reprezentare imagistică în bisericile sătești din Gorj în secolul XIX*

Bodiu, Aurel, *Ornamentica mobilierului țărănesc*, Ed. Limes, Cluj-Napoca, 2006.

Butura, Valer, *Etnografia poporului roman-cultura materială*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

Capiesius, Roswit, *Mobilier și tâmplărie la sașii din Transilvania*, București, 1983.

Chirilă Ioan, *A învăța să trăiești veșnicia*, Ed. Școala Ardeleană, Cluj Napoca, 2019.

Costin, Emil, *Biserici de lemn din Maramureș*, Ed. Gutinul, Baia Mare, 1999.

Dunăre, N., *Ornamentica tradițională comparată*, Ed. Meridiane, București,

Florescu, I. Alex, *Civilizația lemnului*, Ed. Ceres, București, 1976.

Godea, Ioan, *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, Ed. Meridiane, București, 1996.

Ionescu, Grigore, *Istoria Arhitecturii în România*- vol. II, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1963.

Ionescu, Grigore, *Arhitectura populară românească*, Ed. Tehnică, București, 1957.

Ionescu, Grigore, *Arhitectura României pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1982.

Olaru, Valeriu Ion, *Mobilierul pictat din sudul Transilvaniei sec XV-XVIII*, Sibiu, 2014, p.7. http://digital-library.ulbsibiu.ro/dspace/bitstream/123456789/1000/8/2014-Olaru%20Ion%20Valeriu_ro.pdf

Negoescu, Gabriela, *Simbolistica ornamenticii mobilierului pictat din spațiul transilvănean*, CIBINIUM, Ed. Astra Museum, Sibiu, 2012.

Panait, Ioana Cristache, *Biserica de lemn – document al unității românești, Biserica Ortodoxă Română*. C (3-4): 21–43, București. 1982.

Pănoiu, Andrei, *Din arhitectura lemnului în România*, Ed. Tehnică, București, 1977.

---

⁶⁸ *Ibidem*, p.47.

Petrescu, Paul, *Arhitectura țărănească de lemn din România*, Ed. Meridiane, București, 1974.

Porumb, Marius, *Monumente istorice și de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului*, Editura Arhiepiscopiei, Cluj-Napoca, 1982.

Târnoveanu, Irina Oberländer, *Un Viitor pentru Trecut. Ghid de bună practică pentru păstrarea patrimoniului cultural*, CIMEC, București, 2002.

Virgil Vătășeanu, *Contribuție la stadiul tipologiei bisericilor de lemn din Țările Române*, în "Anuarul Institutului de Istorie", Cluj, t. III, 1960.

Vătășeanu, Virgil, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, Ed. Academiei R.P.R. 1959.

<https://pdfslide.net/documents/biserici-de-lemn-valea-trotusului.html>

[https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserici de lemn din Rom%C3%A2nia](https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserici_de_lemn_din_Rom%C3%A2nia)<https://www.scribd.com/document/53209109/Biserici-de-Lemn-Din-Moldova>

<http://drumet-in-maramures.ro/index.php/excursii-si-drumetii/85-blog/articole-blog/80-bisericile-de-lemn-din-maramures>

<https://patrimoniu.ro/monumente-istorice/lista-patrimoniului-mondial-unesco/17-monumente-istorice/unesco/94-biserici-de-lemn-din-maramures>

[https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserici de lemn din Maramure%C8%99](https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserici_de_lemn_din_Maramure%C8%99)
